પાત્ર, પ્રસંગ, પરિસ્થિતિના આલેખનમાં સૂક્ષ્મ અભિવ્યક્તિ છે. ઓછાં સાધનો અને ઓછી સમજણ સાથે જીવતાં માણસો પણ પોતાની રીતે કુટુંબજીવન માણતા હોય છે; એટલું જ નહિ કુટુંબના મોભી – માજા વેલાના મૃત્યુને અને મૃત્યુના સુખને પણ પ્રમાણતા હોય છે. નગરસભ્યતા વચ્ચે જીવતાં નીચલા થરનાં પાત્રોની જિંદગી (અને મૃત્યુ પણ) આલેખીને કલાત્મક વાર્તાસર્જન સિદ્ધ કરવાની લેખકની ક્ષમતા ગુજરાતી સાહિત્યનું અમૂલ્ય સંભારણું છે.

1.4.3 કૃતિ (ટૂંકીવાર્તા)

માજા વેલાનું મૃત્યુ

સુન્દરમ્

પ્રાચીન કાળના કોઈ કુલપિતાની અદાથી માજો વેલો બેઠો હતો. તેના માથે આકાશમાં અદશ્ય થતી ડાળીઓવાળા, કોઈ એક તપોવનના વૃક્ષ જેવા ઊંચાઊંચા ટાવરની છાયા ઢળી રહી હતી. તેની આસપાસ તેનો ત્રણત્રણ, ચારચાર પેઢી સુધીનો પરિવાર ફેલાઈને પડ્યો હતો. તેની દીકરીની દીકરીનાં બે જોડિયાં બાળક તેના બે ખભા પર ટીંગાયાં હતાં. તેનો સાઠ વરસનો દીકરો તેની પડખે જ ઊભા પગ પર માથું ઢાળી બેઠો હતો. તેના પચાસ વરસના બીજા છોકરાના બે છોકરાને વહુઓ થોડેક છેટે એમનાં બચ્ચાંને ધવરાવતી-ધવરાવતી દોણીઓમાંથી કંઈક વસ્તુઓ તાંસળીમાં કાઢતી બેઠી હતી. અને એવાં બીજા અનેક સ્વજનો, જેની સંખ્યા ગણતાં કે યાદ રાખતાં માજા વેલાને આવડતું ન હતું તે બધાં નક્ષત્રના તારાઓની પેઠે આમતેમ ફેલાતાં બેઠાં હતાં.

સાંજનો શિયાળાનો સાતેકનો વખત હતો અને તપોવનના યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે કારખાનાંનો ધુમાડો સર્વત્ર વ્યાપેલો હતો. યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે તે પણ આંખોને બાળતો હતો. યજ્ઞના ધુમાડાની પેઠે તેનામાં પણ ગંધ હતી. પણ તે માત્ર ગટરની, સુગંધિત હવાની નહિ. શહેરના કોટ બહાર મોટરોના એક અડ્ડા પાસે એક ઊંચા ટાવરની પડખે ફૂટપાથ ઉપર રોજની પેઠે આજે પણ માજા વેલાની સંતતિ ભેગી થયેલી હતી.

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

સાંજ વેળાએ, પોળના લોકો ખાઈ પરવારવાની તૈયારીમાં હોય ત્યારે માજા વેલાની સંતતિ માથે એક નાનકડું દોણું મૂકી મીઠા તીણા લહેકતા અવાજે 'માબાપ, કંઈ આલજો કે...'ના ટહુકા કરતી ગલીએ ગલીમાં ફરી વળતી, અને પોતાનું દોણું ભરાયે પેલા ટાવર પાસેના અડ્ડા તરફ લહેકાતી ચાલે રવાના થતી. આદમીઓ પોતપોતાના શાકના કે પ્યાલાબરણીના ટોપલા સાથે કે ખાલી હાથે ક્યારના આવીને બેસતા. જેમજેમ દોણાં આવતાં જતાં તેમ તેમ તેમાંની વસ્તુઓને ઇન્સાફ અપાયે જતો. અને છેવટે થોડુંઘણું વધે તે વાસમાં પડી રહેતા ડોસાંડગરાં માટે લઈ જવાતું.

આજે માજા વેલાને થોડો તાવ આવેલો એટલે ઘણાંએ ના કહેલી છતાં તે આવવા તૈયાર થયો. ગઈ કાલે એક લગ્નમાંથી જે વસ્તુઓ આવેલી તે પરથી તે લગ્ન માટે તેનો અભિપ્રાય ઊંચો બંધાયેલો. અને એ લગ્ન, નાત, જમણ બધું જોવા માટે તેની ઉત્સુકતા વધેલી.

'માજા દાદા, તમને બરાગત ચડી છે ને શું કરવા આવો છો ?' નીકળતાં-નીકળતાં તેમના ભત્રીજાએ કહ્યું.

'અરે બરાગતની મા પરણે !' માજા વેલાએ ખૂંખારીને કહી નાખેલું અને લાકડીને ટેકે મોટરોથી ભરેલા રસ્તા ઓળંગતો, હૉટલોના ભપકાદાર દીવા જોતો, માજો વેલો આવીને ટાવરની ભીંતે બેસી પડ્યો. તેને સહેજ હાંફ ચડી, પણ તે થોડી વારમાં બેસી ગઈ.

તેની દીકરીની દીકરીનાં જોડિયાં બાળક તેની આસપાસ બે ગલૂડિયાંની પેઠે વીંટળાઈ તેની મૂછો ખેંચતાં, તેને ખભે ચડી જતાં, તેનો ખોળો ગૂંદતાં ગેલ કરવા લાગ્યાં. આજે તેને કોણ જાણે કશો ઉત્સાહ ચડી આવ્યો અને ફરીથી એક વાર શહેર જોવાનું એને મન થઈ આવ્યું.

માજો વેલો છોકરાંઓને રમાડતા, આસપાસ છોકરા – વહુઓની વાતો સાંભળતા-સાંભળતા, માણસોથી ભરાઈને જતા ખટારા, સાઇકલો, મોટરસાઇકલો, મોટરો વગેરેને જોઈ રહ્યો. મોટરના અડ્ડા ઉપર એક માણસ સિગારેટ પીતો ઊભો હતો. તેની મીઠી ધુમાડી માજા વેલાના નાકમાં આવી. તેની જીભ સળવળી. પેલા માણસને ફૂંક લેતો તે તાકીને જોઈ રહ્યો. સિગારેટ પીનારે તે થોડીક પીને નાખી દીધી. માજા વેલાએ તરત એક છોકરાને દોડાવ્યો.

'જા, લલિયા, પેલી બીડી લઈ આવ.'

VISIT…

LANZAROTE Caliente.COM

'સિગારેટ, દાદા !'
'હા શીગરેટ, માળા શહેરી થઈ ગયા તો બહુ !' માજા વેલાએ પોતાનો મીઠો અસંતોષ જણાવ્યો અને છોકરો સિગારેટ લઈ આવ્યો તેને, વચ્ચે વચ્ચે છોકરાને એકાદ દમ ભરવા દઈ, પોતે પીવા લાગ્યો અને આસપાસનાંને કહેવા લાગ્યો :
'હજી વીજી ન દેખાઈ !' 'મકલાને ક્યાં મોકલ્યો છે ?' 'વ્હાલડી, તું તો જાણે નકરી વાણિયણ જેવી લાગે છે.' 'અરે, ભાણકી, તારી છોડી કેમ આટલી બધી રોવે છે ?' 'ફલી ડોસી માંદી પડી છે ?' 'હેં, પેલો મગિયો ઇસ્પિતાલમાં મરી ગયો ?'
તેનાં સાઠેક વરસની ઉંમર સુધીનાં 'છોકરાં'ઓ તેના પ્રશ્નોના ખપજોગા જવાબ આપી વળી પાછાં પોતાની વાતમાં ઢળી જતાં હતાં. છેવટે માજા વેલાએ એક સવાલ કરી બધાંને ચોંકાવી મૂક્યાં : 'અને પેલા ધાડમાં ગયા છે તેમની તો તમે કોઈ મને વાતેય નથી કરતા !'
માજા વેલાની પાસે બેઠેલો તેનો પળિયાંવાળો છોકરો એકદમ કાન સરવા કરી બોલ્યો : 'બાપા, જરા ધીરે બોલો કે ! આ પોલીસવાળો અહીં આંટા મારે છે.'
એવામાં જ અડ્ડા ઉપર આવીને ઊભેલી મોટી ઘર જેવડી મોટરમાંથી એક ઊંચો પોલીસ ઊતર્યો અને કેડ પરનો ડંડો હલાવતો ચાલ્યો ગયો. તેની પાછળ તુચ્છકારની નજર નાખતો માજો વેલો ધીરેથી બોલ્યો :
'હવે જોઈ તારી પોલીસવાળી ! આ એવા તો સત્તરને ગુંજામાં ઘાલીને અમે ફર્યા છીએ.'
'દાદા, એક વાત કહો ને, પેલી તમારી ધાડની !' તેમનો એક પ્રપૌત્ર આવીને તેમને વળગ્યો. અને માજા વેલાએ પોતે શહેરમાં ધાડ પાડી હતી તેની વાત કેટલામીય વાર કહેવા માંડી. મોટા માણસોને તો એ વાત જૂની થઈ ગઈ હતી એટલે તેઓ પોતાની વાતમાં મચ્યાં રહ્યાં. માત્ર તેમણે ડોસાને કહ્યું : 'ડોસા, હળવેથી બોલો હળવેથી.'
માજા વેલાએ વાત ધીરેથી કહેવા માંડી પણ તેની કહેવાની છટા એવી હતી કે બીજી વાતો કરનારનો એક કાન તો તેના તરફ જ રહેવા લાગ્યો.
અને માજા વેલાએ ભૂતકાળ ઉખેડવા માંડ્યો. 'ગામડેથી શહેરમાં અમે આવેલા ત્યારે આ કોટ બહાર દરવાજા કને પડી રહેતા. દાતણ વેચતા, એંઠ માગી લાવતા, અને રાતને પહોર એકલદોકલ કોઈ મળે તો તેને ખંખેરી લેતા. પણ તે આ દરવાજા આગળ નહિ, હોં કે ! આ શહેરને તો સત્તર દરવાજા છે ને ? તે બીજા કોક દરવાજે. અહીં તો ગરીબ ગાય થઈને જ રહેવું પડે ને ? અને આ જ્યાં ટાવર છે ત્યાં તો કશુંય નહોતું ! -હા, કશુંય નહિ. એક ઊંડો ખાધરો હતો. તેમાં લોક ઝાડે ફરવા આવે, એંઠ નાખી જાય, પતરાળાં નાખી જાય. અમે તો ઠેરવેલું કે આ દરવાજે કશુંય ન કરવું. પણ એક વાર લગનગાળો હતો અને તારી દાદી એંઠ લઈને આવતાં ખબર લાવી કે ઘાંચણ હજારેક જેટલાના દાગીના પહેરીને પતરાળાં નાખવા આવે છે. તે મેં તો ઘણોય વાર્યો પણ માળો પેલો નગુડિયો ઝાલ્યો ન રહ્યો અને ઘાંચણને ખંખેરી લીધી. પણ એ તો બહુ બુમાટા કરવા લાગી. પછી શું થાય ? એની ગળચી દાબી દીધી અને ખાડામાં નાખી દઈ નાસી ગયા. હા, પછી એના ભાગનાં ઘરેણાં વેચતાં અમારામાંથી એક પકડાયો હતો. પણ મારા ભાગનાં તો મેં ગાળી જ નાખ્યાં હતાં. તોય અમને બબ્બે વરસની સજા થયેલી. એ તો અમારી પહેલી મોટી ધાપ.' અને પછી માજા વેલાએ બીજી, ત્રીજી, ચોથી એમ પરાક્રમકથાઓ કહેવા માંડી.
છોકરાઓ નવાઈભરેલે મોંએ સાંભળી રહ્યાં. 'હેં દાદા, તે અહીં ટાવરેય નહોતો ?' 'ના.'
'અને દાદા, આ પેલી મોટી બત્તીયે નહોતી ?' 'ના, ભાઈ. આવા રસ્તાય નહોતા, અને હાથહાથની ધૂળ, અને કૂતરાંય કેટલાં બધાં, ભસભસ કર્યા કરે. પણ અમને ઓળખે હાં કે ? અને લોક તે વેળા તો ખાઈ જાણતા. ઓઢી પહેરી જાણતા. ભાઈલા, હવે તો એ ખાય છેય શું ? હવે તો ઘી વગરના વરા અને તેય મહીં શું મળે ? અને હવે બાયડીઓ ઠાઠવાળી શણગારેલી તો ભારે હોય છે પણ એ તો બધાં ખોટાં ઘરેણાં. ખાલી શોભાનાં. કોઈને ખંખેરીએ તોય માંડ દસ રૂપિયાનો માલ હાથ આવે !'
'તે દાદા સિગારેટોયે નહોતી ?''
'ના ભાઈ, પહેલે તો લોક હુક્કા પીતા. ને હું ને મારા ભાઈ એક લુવાણાને ઓટલેથી હુક્કો ઉઠાવી લાવેલા. આખી રાત વાસમાં બેસી પીધા કર્યો. દહાડે તો કંઈ આપણા વાસમાં બેસી પીવાય ? સાતેક રાત અમે હુક્કો પીધો, પછી હુક્કો વહેંચવાની તકરાર થઈ અને અમે પછી ભાંગી નાખ્યો !'
'તે દાદા, કહે છે તમે રૂપિયા બનાવતા ?'

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

'હા !' માજો વેલો બોલવા જતો હતો, પણ એના છોકરાએ તેને રોકી રાખ્યો. 'બાપા, મૂંગા રહો કે એ વાત અહીં ના કાઢશો.'
માજો વેલો ઘડીક ચૂપ રહ્યો. વાતો સાંભળવામાં મગ્ન એવું એક છોકરું બોલી ઊઠ્યું : 'મા, મને ભૂખ લાગી છે.' અને ઊઠીને મા તરફ જતુંજતું બોલ્યું : 'દાદા, રૂપિયાની વાત ઘેર જઈને કહેજો હોં કે ?'
'હા, બેટા ! જા, જોકે તારી મા શું લાવી છે ?'
'તે દાદા, તમે કેટલા બધા રૂપિયા બનાવેલા ?' એક બીજા છોકરાએ પૂછ્યું.
'આટલા બધા !' હાથને માટલી માય તેવડા પહોળા કરી માજો વેલો બોલ્યો, અને એ પહોળા કરેલા હાથમાં તે છોકરાઓને તેણે ઉપાડી લીધું.
'દાદા, તમારી મૂછો રૂપિયા જેવી ધોળી છે, નહિ ?' છોકરાએ માજા વેલાના ચોળિયા જોડે રમતાં કહ્યું. માજો વેલો હસ્યો અને મૂછને હથેળીની પૂંઠથી ઊંચી ચડાવતાં બોલ્યો :
'ના, બેટા, એ તો સૂતરફેણી જેવી છે, ખંભાતની સૂતરફેણી જેવી !'
'એ શું દાદા ?' છોકરાની જિજ્ઞાસા વધી.
'અરે બાપ, તેં હજી સૂતરફેણી નથી ખાધી ?' માજો વેલો જમાના પર અફસોસ કરવા લાગ્યો. 'અરેરે, અમે જેટલું ખાધું છે તેટલું તમને જોવાનુંય નહિ મળે. હવેના લોક શું ખાઈ જાણે ?' અને દૂર બેઠેલા ટોળા તરફ જોઈને બોલ્યો :
'અલ્યો, કોઈનામાં સૂતરફેણી આવી હોય તો લાવજો આંહી !'
સ્ત્રીઓ જરાક રણકતું હસી. પુરુષોમાંથી કોક ધીમેથી બોલ્યું : 'ડોસાનેય શું મરતેમરત ભસકા થાય છે !'
'અલ્યો, કોઈ સાંભળો છો કે નહિ ?' માજો વેલો ફરી બોલ્યો.
'એ આવશે તો આપશું દાદા. આ હજી તો દાળ-ભાત આવ્યાં છે.' કોકે કોમળ અવાજે કહ્યું.
'એ સારું સારું. ભાઈ, મારે નથી ખાવી, આ તો છોકરાને જરા બતાડવી હતી.'
અને ખરી સૂતરફેણી આવે ત્યાં લગી તેનું વર્ણન કરવાનો છોકરાઓએ આગ્રહ કરતાં માજો વેલો સમજાવવા લાગ્યો :
'છે તે તમે છાણાં થાપો છો ને છાણાં, તેવું નક્કુ છાણા જેવું હોય હોં કે.'
'છીઃ છીઃ !' છોકરાં બોલી ઊઠ્યાં.
'અરે સાંભળો તો ખરા ! પણ તે ધોળું, સાવ ધોળું, નકરું દૂધ જેવું !'
'હેં !' બાળશ્રોતાઓની આંખો આશ્ચર્યથી પહોળી બની.
'અને ગળીગળી ! અને અંદર કેસર હોય તો પીળી હોય.'
'પીળી ? ખીચડી જેવી ?'
'હા, એવીક, અને અંદર એલચી, બદામ, પીસ્તાં જાવંત્રી, એવું એવું બધું હોય !'
'દાદા, એ બધું શું ?' છોકરા બોલી ઊઠ્યાં.
'અરે, તમે એ બધું નથી ભાળ્યું હજી ?' માજો વેલો નવાઈ પામ્યો. તેને પોતાના છોકરાઓ ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો કે આ નાનાં છોકરાઓને તેમણે હજી લગી કાંઈ ખવાડ્યું નથી, બતાવ્યું નથી. તેને કોક ગાંધીની દુકાન ફોડીને બધો સૂકો મેવો છોકરાઓ માટે લઈ આવવાનું મન થયું.
'કોક દિ' દેખાડીશ બેટા, જીવતો રહ્યો તો !' તે બોલ્યો.
'તે દાદા, તમારી મૂછો કેમ ધ્રૂજે છે ?' એક છોકરું બોલ્યું.
'અરે દાદાના ખભા પણ ધ્રૂજે છે !' બીજું બોલ્યું.
'દાદા સૂતરફેણી ખાઓ તો મટી જાય ?' ત્રીજું બોલ્યું.
'રહો કે, હું લઈ આવું.' અને એમ કહી પોતાના બાપા પાસે જઈ તેને વળગી કહેવા લાગ્યું : 'બાપા, દાદાને સૂતરફેણી ખવાડી હોય તો ? દાદા ધ્રૂજે છે !'
તે મોટો માણસ, માજા વેલાનો પુત્ર માજા વેલા તરફ ફર્યો :
'ડોસા, બરાગત ચડી કે શું વળી ? મેં ના નહોતું કીધું ?'
'કંઈ નથી, બેટા !' એ તો સહેજ ટાઢ વાય છે !' માજો વેલો બોલ્યો.... 'તમે તમારે કરતા હોય એ કરો; બાપા !' પણ ડોસાની પાસે આવીને તેના ભત્રીજા વનાએ ડોસાને હાથ અડાડી જોયો. ડોસાને તાવ ચડવા માંડ્યો હતો. પોતાના શરીર પરની લીલી કામળ ડોસાને તેણે ઓઢાડીને કહ્યું :
'લો હવે બહુ બોલશો મા !' અને તે છોકરાંને દૂર ભગાડી મૂકવા લાગ્યો. ત્યાં માજા વેલાએ

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

કહ્યું : 'છો બેઠા એ મારા કને !'
દાદાની કામળના છેડા રમાડતાં છોકરાં બોલવા લાગ્યાં : 'દાદા, પેલી રૂપિયાની વાત તમારે કહેવાની છે, હોં! તમે બનાવો, ત્યારે અમને એકેક આપજો, હોંકે ? અમારે જોઈએ છે. અને પેલું ખાવાનું પણ, દાદા, અમારે જોવું છે. શું એનું નામ ? ઉત્તર.... ઉત્તર....'
માજો વેલો હસી પડ્યો : 'સૂતરફેણી ! ખાધી તમે હવે. નામ તો પાધરું બોલતાં નથી આવડતું.'
તે ટાવરની ભીંતને અઢેલી જરા વધુ ઢળ્યો. અને પોતાની આસપાસનાંની હિલચાલો તરફ જોઈ રહ્યો. તેની વહુદીકરીઓ વારે વારે ઊઠબેસ કરતી હતી. કોઈ એક દોણું ઠાલવી વળી ફરી દરવાજા ભણી જતી હતી. દૂર દૂરમાંથી બૅન્ડવાજાં સંભળાતાં હતાં. દરવાજાની અંદર આછો બત્તીઓનો મોટો ઉજાસ દેખાતો હતો. લોકોનો કોલાહલ રોજ કરતાં વિશેષ હતો. માજા વેલાને અહીં આવતાં રોકનાર ભત્રીજાને દાદા તરફ વિશેષ વહાલ હતું તે દાદા પાસે આવ્યો અને બોલ્યો : 'દાદા, કંઈ ખાવું છે ?'
'ના ભાઈ, આવશે તે ખાઈ લઈશું.'
'ના, ના. તમે કંઈ સૂતરફેણીની વાત કરતા હતા ને ?'
'ના ભાઈ, એ તો આ છોકરાંને દેખાડવી હતી જરા !'
'સારું. બીજું કાંઈ જોઈએ છે ?' અને તે પાસે પડેલું બોચિયું ઉપાડી, માથાનું ફાળિયું ઠીક કરતો, હાથમાં લાકડી લઈને ઊપડ્યો. તેને જતો જોઈ માજો વેલો ચોંક્યો. છોકરો ભારાડી હતો અને ક્યાંક હાથ લગાડીને ઉપાડી તો જરૂર લાવશે. પણ ઝલાઈ ગયો તો ? માળા પોલીસવાળા હવેના બહુ હોશિયાર થઈ ગયા છે. ના ના, આજનો દહાડો ખમી જવું જોઈએ, અને માજા વેલાએ જોરથી બૂમ પાડી :
'વના, એ વના. પાછો આવ, પાછો.'
પણ વનાને તેનો અવાજ પહોંચ્યો નહિ.
દરવાજા પાસેની બત્તીના અજવાળામાં તેની પડછંદ પીઠ માજા વેલાએ દરવાજામાં દાખલ થતી દેખાઈ... માજા વેલાને એકદમ થાક ચડી આવ્યો. તે જરાક ટૂંટિયું વાળી વિશેષ લંબાયો. તેનાથી બેએક હાથ છેટે છોકરાં, તેની પાસેથી આઘાં હટી, આવેલ દોણીઓની સામગ્રી ઉપર ઝૂકતાં હતાં. બેએક તાંસળીઓમાં તેઓ દોણીમાંના પદાર્થો ઠાલવવામાં આવતા હતા તેમને બેય હાથે લઈ તેઓ ખાતાં હતાં અને ખાતાં-ખાતાં કશુંક પોતાને ન ઓળખાય એવું નીકળે કે તરત બોલી ઊઠતાં હતાં : 'અલ્યા, સૂતરફેણી ! સૂતરફેણી !'
ટાવરમાં દસના ટકોરા પડ્યા. સામેના દરવાજા પાસે પહેરા પર ઊભેલો પોલીસ હટી ગયો. પોલીસને ગયેલો ભાળી માજા વેલાને ક્યાંકથી એકદમ નિરાંત વળવા લાગી. માજો વેલો પોતાની જાત પર ચિડાયો. સિપઇડાંની બીક લાગે છે ડોસા તને ? ના, ના. હજી તો પોતે ધાડમાં જાય એવો છે ! પણ એને વનો યાદ આવ્યો. એ પેલા દરવાજામાં ઘડીવાર ઉપર દાખલ થયો ત્યારે એની પીઠ કેવી દેખાઈ હતી ! એ પોલીસના હાથમાં ઝડપાઈ ગયો તો ? એય હજારને ભારે પડે તેવો તો છે. પણ આજે એમ થાય છે કે છોકરો પોતાની કને જ રહે તો કેવું સારું !
'અલ્યો, કંઈક ઓશીકે મૂકવાનું છે કે ?' થોડી વારે માજા વેલાએ પૂછ્યું.
'દાદા, આ ટોપલાનો ટેકો કરો.' કહી એમ પ્યાલાબરણીવાળી છોડીએ ડોસાના માથા નીચે પોતાનો ટોપલો ગોઠવી આપ્યો.
માજો વેલો 'હાશ,' કરી લાંબો થયો. 'પથરા માળા ટાઢા લાગે છે, કોઈ દિ' નહિ ને આજે જ જરા વધારે !' તેને મનમાં થયું પણ તે શાંત પડ્યોપડ્યો પાસે છોકરાં ઉમંગભેર ખાતાં હતાં તેમને જોવામાં મન પરોવવા લાગ્યો.
એક જુવાન છોડી ઢળકતી ચાલે માથે દોણી લઈને આવી પહોંચી. એ વનાની છોકરી હતી. માજા વેલાને ખાસ વહાલી હતી. તેણે દોણી નીચે મૂકી ન મૂકી તેટલામાં છોકરાં તેની આસપાસ ફરી વળ્યાં : 'શું લાવી, ખુડી ?' 'ખુડી, મને !' 'ખુડી મને !'
'રહો કે, બહુ સારું સારું લાવી છું. ખમો જરા.' અને દોણા પર હાથ ઢાંકી બધાંને તે દૂર રાખવા લાગી. છોકરાં ખાવાની વસ્તુઓથી ખરડાયેલાં તાંસળાં હાથમાં લઈ તેની આસપાસ ભમવા લાગ્યાં. રાણીની છટાથી ખુડી બોલી :
'જુઓ, એમ લેનબંધ બેસી જાઓ. દરેકને થોડું મળશે ! હાં, બરાબર, બેસો હવે, આપું છું હોં કે !' અને તે તેના વહાલા દાદા પાસે પહેલાં ગઈ.
'દાદા, ઊંઘી ગયા કે ? કંઈ ખાવું છે ?'

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

માજો વેલો સહેજ ઝબક્યો. ખુડીને જોઈ તેની આંખમાં હેત આવ્યું. ઝાંખા અજવાળામાં તે છોડીને જોતો બોલ્યો : 'ખુડી કે ? બેટા, શું છે ? શું લાવી છે ?'
અને દાદાના કાન પાસે મોં લઈ જઈ ખુડી બોલી :
'આઇસ્ક્રીમ !'
'આવી રાતે આઇસ્ક્રીમ !'
'હા, દાદા, એક કલપમાં જઈ ચડી હતી. તે પડિયાના પડિયા મેં ભરી આણ્યા છે. એવો તો સારો છે. દાદા, એક લગીરેક ખાઓ ને !'
'ના, ના, મને ઠીક નથી.'
'એ તો મટી જશે દાદા, લગીરેક, તમને મારા સમ !'
અને માજો વેલો ખુડીના આગ્રહથી, થોડોક બેઠો થઈ પડિયો મોઢે વળગાડી આઇસ્ક્રીમ પીવા લાગ્યો. પીતાં-પીતાં પોતાની ધોળી મૂછો પલળતી તેને તે હથેલી વતી સાફ કરતો જતો હતો.'
આઇસ્ક્રીમ પીતાં-પીતાં છોકરાંઓનું ધ્યાન દાદા તરફ ગયું અને બોલી ઊઠ્યાં : 'જુઓ, જુઓ, લ્યો, દાદાની મૂછો કેવી લાગે છે !' અને ખડખડાટ હસવા લાગ્યાં.
આઇસ્ક્રીમનો પડિયો પૂરો કર્યા પછી માજા વેલાને નીચેના પથરા વધારે ટાઢા લાગવા માંડ્યા. તેણે પૂછ્યું :
'છોડીઓ ! કોઈ કને પાથરવાનું છે ?'
ખુડી તેની પાસે આવી. દાદાને ધ્રુજતા જોઈ તેમને ડિલે હાથ અડાડી તે બોલી :
'માડી 'રે ! દાદા, કેવીક બરાગત તમને ચડી છે ! ચાલો વાસમાં જઈએ.'
'એ તો ઊતરી જશે, બેટા ! તારો બાપો હમણાં આવે પછી સૌ ભેગાં જઈએ.'
બીજા આદમીઓ ડોસાની વધારે નજીક આવ્યા. અને 'કાકા, કેમ કંઈ ઠીક નથી વળી ?' 'આવા ડિલે શું કરવા આવ્યા ?' 'અરે કેવું ડિલ ધીકે છે !' એમ બોલતા તેની આસપાસ બેઠા અને પોતાની વાતોએ વળગ્યા તથા જે જે ખોરાક આવતો જતો હતો તેને ઇન્સાફ આપવા લાગ્યા.
ખુડીએ ધ્યાલાબરણીઓવાળી પાસેથી આવેલાં લૂગડાં ઝૂંટવી લાવીને દાદાની નીચે પાથરી આપ્યાં. માજા વેલાને હૂંફ મળી. 'દીકરી, સો વરસની થજે. બેસ બેટા, મારી પાસે ચડી બેસ,' અને તે તેના માથા પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. અને મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો : 'ખોડિયાર મા ! મારી ખોડિયાર મા !'
ખુડી ખોડિયાર માતાની આપેલી હતી. એની બાધા-આખડીઓ માની ડોસાએ છોકરીને જીવતી રાખી હતી. ડોસાને પોતાનાં સગાં છોકરાંછોકરીઓનાં છોકરાં કરતાં પણ ખુડી પર વધારે વહાલ હતું.
'બેટા, જો કે તારો બાપો ક્યાંક દેખાય છે ?' માજા વેલાએ પૂછ્યું. એની બેચેની વધવા લાગી. ખુડી ઊભી થઈ દરવાજા ભણી નજર નાખવા લાગી.
બધાંએ લગભગ ખાઈ લીધું હતું. છોકરાં હજી એક તાંસળીમાં બબ્બે ત્રણત્રણ ભેગાં મળી થોડુંથોડું બટકાવતાં હતાં. અને દોણીમાંથી નીકળતી વસ્તુઓનાં નામ બોલતાં જતાં હતાં. માજો વેલો તે સાંભળતાં મનમાં હસતો હતો. 'ભૂખડીઓ સાવ, છોકરાંય તે કેવાંક ! કશું જ લાવતાં નથી !'
વસ્તીની અવરજવર ઓછી થવા લાગી હતી. આસપાસની દુકાનો બંધ થવા લાગી. દુકા
દીવા ઓલવાતા ગયા. દૂર માત્ર એક રસ્તા વચ્ચે બત્તી સળગતી રહી. જાણે હવે
પડી હોય એમ લાગતું હતું.
માજા વેલાની નજર એકાએક ટાવર ભણી ગઈ. અધધધ, કેવડોક ઊંચો બાંધ્યો છે ! આ જરાક થથરે ને તૂટી પડે તો ? માજા વેલાને ટાવર થથરતો લાગ્યો. 'ઘડપણ દેખાવા લાગ્યું તને, માજા વેલા !' ડોસો મનમાં બબડ્યો. 'અરે આટલે ઊંચેથી તો અમે ભૂસકા મારીને નાઠા છીએ. આ દોડતી રેલગાડીમાંથી નીચે કૂદી પડ્યા છીએ.' અને તેની નજર આગળ પોતાના રોમાંચક જીવનના પ્રસંગો ખડા થવા લાગ્યા, પોતાની આ નવી પ્રજા પોતાની સરખામણીમાં કેવીક કાયર હતી ! 'આ ઘર ફોડ્યું કે કોકનું ખિસ્સું કાતર્યું, કે ક્યાંક પડેલી ચીજ ઉપાડી આણી ! બસ. હા, વનો એક હતો. ખરો ભારાડી. કંઈક મારું નામ રાખે એવો !'
અને વનો પોતાની પાસે નથી તે તેને યાદ આવ્યું. તે બોલી ઊઠ્યો : 'વનો હજી ના આવ્યો ?'
'આવતો હશે, ચાલો આપણે હવે જઈએ બધાં.' ફરી કેટલાક આદમીઓએ ઊઠવા કર્યું. 'ઊઠો દાદા, તમને ઘેર પહોંચાડીએ. કેવાક ધ્રૂજો છો !'

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

'જાઓ તમારે જવું હોય તો ! હું ને વનો જોડે આવીશું !' કહી ડોસો ટાવર ભણી પડખું ફરી ગયો.

'લો આવ્યા, આવ્યા મારા બાપા આવ્યા !' ખુડી બોલી ઊઠી. ડોસાએ ડોકું ફેરવ્યું. સામેના દરવાજામાંથી વેગભેર પણ સાવધાનીથી લપાતો વનો આવતો હતો. બધાં આતુરતાથી તેની રાહ જોવા લાગ્યાં.

વનાએ પાસે આવી લૂગડામાં વીંટેલો એક કંડિયો નીચે મૂક્યો. છોકરાં કંડિયાની આસપાસ 'શું છે ?' 'શું છે ?' કરતાં વીંટળાઈ વળ્યાં.

'બધુંય છે!' વનો થોડુંક ચિડાઈને બોલ્યો.

'સૂતરફેણી છે ?' પેલા નાના જોડિયામાંથી એક બોલ્યું.

'હા !' કહી વનો હસ્યો. અને કંડિયો ખોલવા લાગ્યો.

'ધોળા છાણા' જેવી એક મઘમઘતી વસ્તુને તેણે કંડિયામાંથી બહાર કાઢી. અને તેને ભાંગી ભાંગી વહેંચવા માંડી.

'અલ્યો, તમે દાદાને કંઈ ખવાડ્યું કે નહિ ? ખવાડ્યું ? આઇસ્ક્રીમ ખવાડ્યો ? ખુડીએ ? અરે વાહ રે વાહ. લાવો, દાદાને એક તાંસળી આપો.' એક તાંસળી લઈ તેમાં કંડિયામાંથી આણેલી બધી વસ્તુઓ થોડીથોડી મૂકી તે ડોસા પાસે લઈ ગયો. 'દાદા, થોડુંક ચાખશો કે ?' માજો વેલો બેઠો થઈ ગયો. હંમેશની ખાવાની ટેવ પ્રમાણે તે બેય પગે ઊભો બેઠો. જમણા હાથમાં તાંસળી લીધી અને ડાબા હાથથી અંદરની વસ્તુઓને અડવા લાગ્યો.

'બધે અંધારું થઈ ગયું છે. કશું દેખાતું નથી. શું શું લાવ્યો છે ?'

'તમે ઓળખોને દાદા ?' વનો સહેજ હસીને બોલ્યો.

'એમ કે ?' માજા વેલાએ સામે હસીને કહ્યું અને દરેક ચીજમાંથી એકેક બટકું લેતાં તે બોલવા લાગ્યો : 'આ તો જલેબી, આ તો હલવો છે હો, આ મેસૂર છે. આ કળીનો લાડવો ! આ શું મગસ કે મોહનથાળ ! અને અરે આ, હેં, શું સૂતરફેણી પણ લાવ્યો છે ?' અને તેણે વનાને પાસે બોલાવી કાનમાં પૂછ્યું : 'ક્યાંથી ઉપાડી લાવ્યો બધું ? હેમખેમ છે ને બધું ?'

'ખોડિયાર મા બધું હેમખેમ રાખે છે દાદા ! તમતમારે ખાઓ ને !' અને ઊઠીને તેણે કંડિયાની વસ્તુઓ બધાંને વહેંચી દીધી અને કંડિયાને દૂર એક કચરાપેટીમાં નાખી આવ્યો.

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

ઊભે પગે બેઠોબેઠો માજો વેલો પરમ સંતોષથી ખાવા લાગ્યો. ખાતાંખાતાં તેની ટેવ પ્રમાણે તે મૂછોને હથેળી વતી ઊંચી ચઢાવતો જતો હતો. સૂતરફેણી ખાતાંખાતાં તેને ખંભાત યાદ આવ્યું. દરિયાની ભરતી તેને દેખાવા લાગી. હા, એ તો જિંદગીની મોટામાં થાપ હતી. ખંભાતમાંથી હાથ મારી સીધી એક હોડકામાં બેસી કાઠિયાવાડમાં ઊતરી પડ્યા હતા. અને દરિયામાં એકલી સૂતરફેણી જ ખાયા કરી હતી ! છેવટે છોકરાંને ઉદ્દેશી માજો વેલો બોલ્યો : 'અલ્યાં, ખાધી કે સૂતરફેણી ?'

'હા, દાદા, આ કે ?' એમ બોલતાં બોલતાં બેચાર છોકરાં તેની પાસે આવ્યાં અને સૂતરફેણીનું એકેક બટકું દાદાને ધરતાં બોલ્યાં : 'લ્યો દાદા, ખાઓ, ખાઓ ! ખાઓ દાદા !'

'બહુ ખાધું, બેટા ! હવે તમે ખાઓ, ખાવા જેવાં થયાં છો !' અને તે એકદમ બોલી ઊઠ્યો :

'વના !'

તેના અવાજ બદલાઈ ગયો હતો. વનો સફાળો તેની પાસે આવ્યો.

'શું છે દાદા ?'

'મને પકડ જોઈએ, બેટા ! મને કંઈક થાય છે !'

વનો ડોસાની પાસે બેસી પડ્યો.

'મને અઢેલવાનું કંઈક દે તો !' ડોસો બોલ્યો. તેનું આખું શરીર કાંપવા લાગ્યું. વનાએ માજા વેલાના શરીરની આસપાસ કામળને ચબદીને લપેટી, અને કહ્યું, 'દાદા, મારા પર આડા પડો.'

'ખુડી ક્યાં છે, મારી મા, ખોડિયાર ?'

'આ આવી દાદા !' કહેતી ખુડી દૂર ઊભી હતી તે નજીક આવીને બેઠી.

માજો વેલો બોલ્યો : 'આવ, મારા દીકરા, સો વરસની થજે.' કહી તેણે ખુડીને માથે હાથ મેલ્યો : 'વના, મારી ખુડીને સારો વર પરણાવજે. હો કે !' અને 'ખોડિયાર ! ખોડિયારમા મા !' બોલતાં ડોસાએ ભત્રીજાના ખોળામાં માથું ઢાળી દીધું.

વનાએ માજા વેલાના હાથમાંથી તાંસળી લઈને નીચે મૂકી. ડોસાએ લગભગ બધું ખલાસ કર્યું

હતું. ડોસાની મૂછો વનાએ હાથ ફેરવી ચોખ્ખી કરી.
'શું થયું ? શું થયું ?' કરતાં બધાં તેની આસપાસ ભેગાં થઈ ગયાં.
'કંઈ નથી થયું !' વનો દૃઢ અવાજે બોલ્યો. 'કોઈએ રડવાનું નથી. ખબરદાર. ડોસા સુખી થઈને ગયા છે !'
બધાં ઉપર એક શાંતિ છવાઈ રહી. બેએક જણે ભેગા મળી માજા વેલાને ઉપાડવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ છેવટે વનો બોલ્યો : 'નહિ ફાવે એમ તો.' અને છેવટે તે એકલો જ ડોસાને પોતાની ખાંધોલે નાખી ચાલવા લાગ્યો.
તેની સાથે ધીરેધીરે ચાલતી માજા વેલાની ત્રીસેક જણની સંતતિ અંદરઅંદર ધીરેથી વાતો કરતી ચાલવા લાગી. 'માજા વેલો બહુ સારું મોત પામ્યા. બહુ સુખી મોત. બહુ સારું મોત !'

1.4.4 કૃતિનો સારાંશ

'માજા વેલાનું મૃત્યુ' વાર્તા તમે વાંચી. એના કથાવસ્તુના મુખ્ય મુદ્દાઓ ફરીથી યાદ કરી લઈએ. તે આ પ્રમાણે છે.

ખંડ - 1
શહેરના કોટ બહાર ઊંચા ટાવરના ફૂટપાથની પડખે માજા વેલાનો કુટુંબમેળો એકત્ર થયો છે. માજા વેલાનો મોટો દીકરો સાઠેકની વયનો છે, બીજો પચાસનો, અને એમ ત્રણચાર પેઢી સુધીનાં દીકરાદીકરીનો ઝમેલો ખાસ્સો મોટો છે. આ સર્વ કુલપિતા માજા વેલાની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યાં છે. નજીકમાં એક મોટા માણસને ઘેર લગ્નપ્રસંગ છે એટલે એની જાહોજલાલી જોવા તથા ભોજનસમારંભ પછી વધેલાં એંઠાંજૂઠાં પકવાનનો સ્વાદ માણવા, શરીરમાં આછો તાવ હોવા છતાં ડોસા અહીં આવ્યા છે.

JOIN TELEGRAM CHANNEL @BOOKHOUSE1

ખંડ - 2
જાતજાતની વાતો ચાલે છે એમાં માજા વેલાએ પોતે ધાડ પાડી હતી એની પણ વાત આવે છે. એ વાત સાથે માજા વેલાનો ભૂતકાળ પણ ઊકલે છે. માજા વેલા ગામડેથી શહેરમાં આવ્યા બાદ શરૂ શરૂમાં એંઠ માગી ખાવાનું કે દાતણ વેચવાનું કામ કરતા અને પછી ધીમેધીમે લૂંટધાડનું ને રૂપિયાના બનાવટી સિક્કા પાડવાનું કામ પણ સહેજ બની ગયું. માજા વેલાની અને તેનાં સંતાનોની આ બધી પ્રવૃત્તિઓ અસામાજિક છે, પણ તે સૌ તેને સરળ-સહજ વ્યવસાય લેખે સ્વીકારતાં હોય એમ લાગે છે. એ ઉપરાંત ડોસા વિવિધ વાનગીઓની - અને એમાંય ખાસ તો સૂતરફેણીની - તથા સૂકા મેવાની વાતો કરે છે ત્યારે બાળકો કેવળ આશ્ચર્યનો જ અનુભવ કરે છે.

ખંડ - 3
આ બધી વાતો ચાલતી હોય છે એ દરમિયાન ડોસાના શરીરમાં તાવનું જોર વધતું જાય છે. ડોસાને સૂવાની ઇચ્છા થાય છે, એટલે પ્યાલાબરણી વેચવાનો ધંધો કરતી દીકરી ઓશીકે તેનો ટોપલો ગોઠવી આપે છે. ડોસો એમ જ ફૂટપાથ પર સૂઈ જાય છે. એક છોકરી ક્યાંકથી એંઠનો આઇસ્ક્રીમ લઈ આવે છે, એનો પડિયો ડોસો પી જાય છે. ડોસાને તાવ ધ્રુજે છે એટલે પ્યાલાબરણી સાટે આવેલાં લૂગડાં પાથરી એમાં તેમને સુવાડી દેવાય છે. વળી વનો ક્યાંકથી જાતજ... મીઠાઈ લાવે છે એ ડોસા ચાખે છે - ખાસ તો સૂતરફેણી છોકરાંને ઓળખાવે - ચખાડે છે. એમ ખરા અર્થમાં ખાઈ – પી પરવારી માજા વેલા જોતજોતામાં આવડા મોટા કુટુંબમેળામાંથી પરલોકમાં વિદાય થઈ જાય છે – મૃત્યુ પામે છે.

1.4.5 કૃતિનું ક્રિયાત્મક સઘન અધ્યયન

ખંડ - 1
પહેલા ખંડમાં, નગરસભ્યતાની સાથે સાથે જ જોવા મળતા સમાજના નીચલા થરનાં માણસોનાં ચલણવલણનો આપણને પરિચય થાય છે. શહેરના કોટની બહાર ટાવર પાસેના ફૂટપાથ પર માજા વેલાનો કુટુંબકબીલો એકત્ર થયેલો માલૂમ પડે છે. કુલપિતાની અદાથી માજા વેલા પણ